

Eräs etymologointiperiaate

Suomen kielessä on sanoja, joilla on sekä taka- että etuvokaalinen asu. Tällaista vaihtelua esiintyy nimenomaan deskriptiivisanoissa. Esimerkkejä on sadoittain, vaikka emme ottaisi huomioon lainkaan onomatopoeettisia sanoja, joissa etu- ja takavokaalisuus merkitsee toisiinsa nähden hieman erilaisen äänen matkintaa ja joiden yhteydessä ei siis oikeastaan voida puhua saman sanan eri varianteista (esim. *hurista* ~ *hyristä*, *rasahtaa* ~ *räsähtää*, *tomina* ~ *töminä*). Lueteltakoon joitakin adjektiiveja, substantiiveja, adverbeja ja verbejä (jokaisesta sanasta on tietoja Sanakirjäsäätiön kokoelmissa, ellei toista lähdeä ole mainittu): *ankea* ~ *änkeä*, *nepsa* ~ *nepsä* 'kosteaa', *niuhea* ~ *niyheä* 'salavihainen (hevonen)', *nurpea* ~ *nyrpeä*, 'ripeää, rajua, kiihvasta' merkitsevät *raisu* ~ *räisy*, *ramakka* ~ *rämäkkä* ja *rasakka* ~ *räsäkkä*, *rohka* ~ *röhkä* 'raaka', *sahea* ~ *säheä* 'karhea', *tarkka* ~ *tärkkä*, *tarkea* ~ *tärkeä* (Lönnr.), *topakka* ~ *töpäkkä* 'vankka, varma', *tuuhea* ~ *tyyheä*, *vetka* ~ *vetkä* 'vetelä', 'vetelystä, laiskimusta' merkitsevät *vatjake* ~ *vätjake*, *vatkula* ~ *vätkylä*, *vetkale* ~ *vetkäle*, 'isokokoista ihmistä tai eläintä' merkitsevät *vonkale* ~ *vönkäle* ja *votkale* ~ *vötkäle*, *kampсут* ~ *kämpsyt* 'tavarat', *naarannappi* ~ *näärännäppi*, 'ryppyä' merkitsevät *kurttu* ~ *kyrty*, *luttu* ~ *lytty*, *ruhmu* ~ *ryhmy*, *ruppu* ~ *ryppy*, *rusu* ~ *rysy* ja *ruttu* ~ *rytty*, *rompotti* ~ *römpötti* 'kovaääninen ihminen', *rokko* ~ *rökkö* (karj.-aun.) 'rakkula', *rollukka* ~ *röllykkä* 'rakkulamainen esine', (maata) *rollottaa* ~ *röllöttää* (isosta, pyöreästä ja vetelästä oliosta puh.), *polo* ~ *pölo* 'koho, merkki', *putku(la)* ~ *pytky(lä)* 'pitkänomai- nen esine', *putkahtaa* ~ *pytkähtää* 'kaatua pitkälleen', *surppu* ~ *syrppy* 'silppu', ulko- nevista esineistä käytetyt *horollaan* ~ *hөрöllään* ja *torollaan* ~ *tөрöllään*, *torrottaa* ~ *törröttää* 'olla ympäristöään ulompana', *lorpallaan* 'lerpallaan, lurpallaan, velttona' ~ *löppähuuli* 'velttohuulinen, joutavan puhuja', *lorpottaa* ~ *lörpöttää* 'puhua joutavia', *lokottaa* ~ *lököttää* 'olla laiskana t. juosta laiskasti', *kutistua* ~ *kytistyä*, *ounastella* ~ *öynästellä* 'aavistaa', *ahmia* ~ *ähmiä*, *haamottaa* ~ *häämöttää*, 'häviämistä' merkitsevät *haihtua* ~ *häähtyä* ja *haipua* ~ *häipyä*, 'touhukasta kulkemista' merkitsevät *huntata* ~ *hyntätä* ja *huntuta* ~ *hyntyttä*, *jukertaa* ~ *jykertää* 'jyrsiä, vaivalloisesti tehdä jotakin', *runtustaa* ~ *ryntystää* 'vaivalloisesti kulkea', 'hidasta syömistä' merkitsevät *natustaa* ~ *nätystää* ja *nutustaa* ~ *nytystää*, 'paikaltaan siirtymistä' merkitsevät *nurjahtaa* ~ *nyrjähtää*, *nuplahtaa* ~ *nyplähtää* ja *pulkahtaa* ~ *pylkähtää*, *lapata* ~ *läpätä* 'kevyesti iskeä', *raimaista* ~ *räimäistä* 'rajusti iskeä', *raimapää* ~ *räimäpää* 'raju', *ruohtua* ~ *ryöhtyä* 'tarttua, levitä (tauti)' (*ryöhtyä* merkitsee myös 'ryhtyä'; vrt. *ry(y)htyä* 'tarttua (myös taudista puh.), ruveta'), 'hyppimistä' merkitsevät *pomppia* ~ *pömppiä* ja *pompottaa* ~ *pömpöttää*, 'ryntäämistä' merkitsevät *tohahtaa* ~ *töhähtää*, *tohottaa* ~ *töhöttää*, *tormata* ~ *törmätä* ja *touvala* ~ *töyvätä*, *tous(s)uttaa* ~ *töy(s)yttää* 'hypittää', *turskaa* ~ *tyrskyä*

'hyrskytä (vesi)', *turtua* ~ *tyrtyä*, *venua* ~ *venyä*, *vatkuttaa* ~ *vätkyttää* 'vatkata, puhua samaa asiaa', 'joutavan puhumista' merkitsevät *vatskuttaa* ~ *vätskyttää* ja *vatustaa* ~ *vätystää*. K. B. Wiklund luettelee vastaavanlaisia tapauksia 87 (SUST 101₁ s. 151). Myös Veikko Ruoppilan kirjoituksissa (Vir. 1934 s. 29, 1935 s. 128, 1938 s. 212, SUST 125 s. 469) ja Ahti Rytkösen kirjassa Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa sanapareja on koko joukko.

Etu- ja takavokaalien synonyyminen vaihtelu ulottuu kantasuomeen (Ojansuu, Vir. 1903 s. 117); vrt. esim. *nöyrä* ~ vir. *nōdr*, *säsy* ~ vir. *sasu*, *huutaa* ~ vir. *hüüdma*, *kanto* ~ vir. *känd*, *rankka* ~ vir. *ränk*. K. B. Wiklund pitää lapin kielen perusteella etuvokaalisia asuja sekundäärisinä, takavokaalisten sanojen rinnalle myöhemmin kehittyneinä (SUST 10₁ s. 151). Jos näin on, mikä olisi aiheuttanut etuvokaalisen variantin synnyn? Deskriptiivisanojen ollessa kyseessä: affektisyys. Etuvokaalit ovat yleensä affektisempia, pejoratiivisempia (vrt. mitä Matti Sadeniemi on sanonut ö:stä, SUST 125 s. 485), niillä voidaan lisätä sanojen tunneväriä ja täten tehostaa puhetta. Havainnollisesti tämä on todettu, kun »asiallinen», lähes affektiton 'mielenvikaisen' nimitys *hullu* muuntuu takavokaalisesta etuvokaaliseen suuntaan tunnepitoisessa purkauksessa *sä olet ihan hullu* (Ravila, Vir. 1952 s. 272). Kaikkien, erityisesti nuorimpien sanojen kohdalla ei tietenkään ilman yksityiskohtaista tarkastelua voida edellyttää välttämättä näinpuolista kehitystä.

Koska vokaalivaihtelu on näinkin vanhaa, voidaan olettaa, että jonkin sanan etu- ja takavokaaliset asut ovat aikoinaan saattaneet merkitykseltään etääntyä toisistaan, niin että nykyisin emme enää tajuakaan niitä yhteen kuuluviksi. Voidaan jo etukäteen odottaa jonkin etuvokaalisen, deskriptiivisyytensä menettäneen tai muuten merkitykseltään muuntuneen sanan etymologiseksi sukulaiseksi lähemmässä tarkastelussa paljastuvan aivan erillään pidetty takavokaalinen sana. Etymologille tulee vastaan runsaasti hauskoja tehtäviä, kun hän pohtii, onko *ähmiminen* *ahman* sukua (murteissa *ahmia* ~ *ähmiä* 'syödä ahneesti', *ahma* ~ *ähmä* 'ahne'), tai huomaa *pytky(lä)n* mahdollisesti liittyvän *putkeen* synonyyminsa *putku(lä)n* välityksellä, tai kun hän toteaa *törröttämisen* kuuluvan sanan *torro* 'pystyssä oleva seiväs' yhteyteen tai arvelee *ytykän* olevan lähtöisin *utu*-sanasta (*utukka* ~ *ytykkä* 'pieni hyönteinen', *utu* yleensä = 'kevyt aine', höyhen, nokihiuale, sumu, lyhyt heinä yms.; vrt. *mutiainen* ~ *mytiäinen* 'pieni hyönteinen') jne. Tarkoitukseni on myöhemmin käsitellä aihetta laajemmin ja osoittaa, että — vain muutaman esimerkin mainitakseni — *höyry* on rinnastettavissa *houruun*, *länsi* sanaan *lansi* ja *äpä* sanaan *apara*.

Ein Etymologisierungsprinzip

VON PAULI SAUKKONEN

In der finnischen Sprache gibt es Wörter, die sowohl eine vordervokalische als auch eine hintervokalische Form haben. Dieser Wechsel erscheint namentlich in den deskriptiven Wörtern. Es gibt hunderte von Beispielen dafür, selbst wenn man die onomatopoetischen Wörter ausser Acht lässt, in denen mit Hilfe der Vorder- bzw. Hintervokale ein Laut nachgeahmt wird, der von dem jeweils anderen ein wenig abweicht. Bei ihnen dürfte man also eigentlich kaum von Varianten des gleichen Wortes sprechen (z.B. *hurista* ~ *hyristä*, *rasahtaa* ~ *räsähtää*, *töminä* ~ *töminä*). Als Wortpaare finden sich sowohl Adjektive, Substantive, Adverbien als auch Verben, z.B.: *ankea* ~ *änkeä* 'schwer', *nepsa* ~ *nepsä* 'feucht', *niuhea* ~ *niyheä* 'heimtückisch (Pferd)', *rompotti* ~ *römpötti* 'Mensch mit lauter Stimme', *rokko* ~ *rökkö* 'Blase, Pickel', *lorpottaa* ~ *lörpöttää* 'quatschen', *lokottaa* ~ *lököttää* 'faul sein' usw.

Der Wechsel von Vorder- und Hintervokal geht auf das Urfinnische zurück; vgl. z.B. finn. *nöyry* ~ estn. *nōdr* 'demütig' usw. K. B. Wiklund hält aufgrund der lappischen

Verhältnisse die vordervokalischen Formen für sekundär, die erst später parallel zu den hintervokalischen entstanden seien (MSFOu 10, S. 151). Die Ursache für die Entstehung der vordervokalischen Varianten ist der Affekt. Die vorderen Vokale sind im allgemeinen affektgeladener, pejorativer (vgl. MSFOu 125, S. 485), durch sie kann der Gefühlswert der Worte betont und so die Rede affektvoller gestaltet werden.

Da der Vokalwechsel so alt ist, kann man annehmen, dass die vorder- und hintervokalischen Formen eines Wortes sich in früherer Zeit bedeutungsmässig so weit voneinander entfernen konnten, dass man heutzutage ihre Zusammengehörigkeit nicht mehr empfindet. So könnten auch Wörter etymologisch zusammengehören, für die man bis jetzt verschiedenen Ursprung angenommen hat, z.B. *tykkä* 'kleines Insekt', *ulu* 'leichtes Material', *länsi* 'Westen', *lansi* 'Vertiefung, Niederung'. Eine eingehendere Untersuchung dieser Frage ist vom Verfasser für einen späteren Zeitpunkt geplant.